

وضعیت ایران در توسعه انسانی

۱. مقدمه

برنامه توسعه سازمان ملل متحد^۱ طی ۲۵ سال گذشته (از سال ۱۹۹۰ تا ۲۰۱۵) گزارشی سالانه درباره «شاخص توسعه انسانی»^۲ (HDI) کشورهای جهان منتشر و آن ها را رتبه بندی می کند. توسعه انسانی شاخصی ترکیبی است برای سنجیدن پیشرفت هر کشور در سه مؤلفه زندگی طولانی و سالم (یعنی میزان امید زندگی که سطح سلامت^۳ را نشان می دهد)، دسترسی به دانش و معرفت (سطح آموزش و سواد^۴) و سطح زندگی مناسب (درآمد سرانه^۵ که قدرت خرید و تأمین معیشتی مردم را نشان می دهد). این سه مؤلفه، عرصه های مهم زندگی انسانی را پوشش می دهند. توسعه انسانی معیاری برای اندازه گیری رفاه شهروندان است و اثر سیاست های اقتصادی دولت ها بر کیفیت زندگی شهروندان را نیز می سنجد و به همین دلیل دولت ها برای بهبود وضعیت رفاهی شهروندان باید برنامه ای برای

^۱United Nations Development Program (UNDP)

^۲Human Development Index (HDI)

^۳Health

^۴Education

^۵Income

ارتقای توسعه انسانی داشته باشند. در گزارش توسعه انسانی سال ۲۰۱۵، وضعیت ایران در شاخص توسعه انسانی به طور چشم گیری بهبود یافته است و رتبه آن از ۸۷ در سال ۲۰۱۰، به رتبه ۶۹ ارتقاء یافته و نمره ایران از ۰/۷۴۳ به ۰/۷۶۶ رشد داشته است. ایران از سال ۱۹۷۰ تا ۲۰۱۵، در وضعیت توسعه انسانی شیب صعودی داشته است و این بهبود در نتیجه سیاست های رفاهی دستاوردی بزرگ برای نظام جمهوری اسلامی محسوب می شود. این نمره و رتبه ایران در توسعه انسانی دستاورد بزرگی است اما جهت ارتقاء بیشتر جایگاه ایران، باید به یک نکته توجه کرد: ارتقاء وضعیت ایران متکی به افزایش امید زندگی و طول سال های عمر (گسترش بهداشت) و گسترش آموزش عمومی و دانشگاهی بوده است، در حالی که وضعیت درآمد سرانه رشد مناسبی نداشته است. یعنی کشور ایران در زمینه خلق ثروت و افزایش درآمد سرانه عملکرد مناسبی نداشته است و همچنین افزایش پدید آمده در شاخص درآمد سرانه بیشتر ناشی از افزایش درآمدهای نفتی بوده است و نه خلق ثروت در فضای کسب و کار و تولید ملی. به همین دلیل با بالا رفتن قیمت نفت و بهبود فروش آن در بازار جهانی، وضع ایران بهتر شده و با پایین آمدن قیمت نفت و یا کاهش سهم بازار یا کاهش تولید، وضع ایران نزول داشته است.

بنابر چشم انداز ۱۴۰۴، ایران باید در توسعه اقتصادی و اجتماعی به کشور اول منطقه تبدیل شود یعنی در شاخص توسعه انسانی که هم توسعه اقتصادی و هم اجتماعی را نشان می دهد، رتبه ایران از ۶۹ کنونی باید به رتبه ۳۲ (که اکنون قطر در آن جای دارد) ارتقاء یابد. برای رسیدن به این سطح از توسعه انسانی ایران با چه مسأله ای مواجه است؟ پاسخ این است: اقتصاد متکی به نفت که درآمد سرانه را پایین نگه می دارد و باعث می شود که دو معیار سلامت و آموزش نیز روند نزولی به خود بگیرند یا اینکه رشد صعودی آن ها در آینده متوقف شود. در این گزارش بر اساس گزارش های سالانه توسعه انسانی سازمان ملل، به جایگاه جهانی و منطقه ای ایران در شاخص توسعه انسانی پرداخته می شود.

۲. وضعیت ایران در شاخص توسعه انسانی

شاخص توسعه انسانی ارقامی از صفر تا یک را دربر می گیرد که هرچه این رقم برای یک کشور بیشتر باشد دلالت بر توسعه یافتگی بیشتر آن دارد. بر اساس رقم بین صفر و یک، کشورها به گروه های جدول ۱ تقسیم می شوند:

جدول ۱: دسته بندی کشورها از بسیار بالا تا پایین در شاخص توسعه انسانی

ردیف	عنوان	نمره از ۰ تا ۱
۱	توسعه انسانی «بسیار بالا»	نمره ۰/۸ به بالا
۲	توسعه انسانی «بالا»	نمره ۰/۷۰۰ تا ۰/۷۹۹
۳	توسعه انسانی «متوسط»	نمره ۰/۵۵۰ تا ۰/۶۹۹
۴	توسعه انسانی «پایین»	نمره پایین تر از ۰/۵۵۰

گزارش توسعه انسانی از سال ۱۹۹۰ منتشر می شود اما بر اساس گزارش سال ۱۹۹۲، نمره کشورها در دهه های پیش از ۹۰ نیز برآورد شده است. در ادامه وضعیت جهانی ایران در شاخص توسعه انسانی بر اساس ارقام جدول ۲، توضیح داده می شود:

جدول ۲: تغییرات جایگاه ایران در شاخص توسعه انسانی

سال	نمره	رتبه	سال	نمره	رتبه
۱۹۷۰ (۱۳۴۹)	۰/۴۶۴	----	۲۰۰۵ (۱۳۸۴)	۰/۶۸۱	۹۴
۱۹۷۵ (۱۳۵۴)	۰/۵۷۱	----	۲۰۱۰ (۱۳۸۹)	۰/۷۴۳	۸۷
۱۹۸۰ (۱۳۵۹)	۰/۵۹۰	----	۲۰۱۱ (۱۳۹۰)	۰/۷۵۱	۷۸
۱۹۸۵ (۱۳۶۴)	۰/۴۷۶	----	۲۰۱۲ (۱۳۹۱)	۰/۷۶۴	۷۶
۱۹۹۰ (۱۳۶۹)	۰/۵۶۷	۱۰۸	۲۰۱۳ (۱۳۹۲)	۰/۷۶۴	۷۵
۱۹۹۵ (۱۳۷۴)	۰/۶۱۰	۱۰۴	۲۰۱۴ (۱۳۹۳)	۰/۷۵۴	۷۵
۲۰۰۰ (۱۳۷۹)	۰/۶۶۵	۹۷	۲۰۱۵ (۱۳۹۴)	۰/۷۶۶	۶۹

- نمره ایران در سال ۱۹۷۰ (۱۳۴۹)، زیر ۰/۵/۵ یعنی در دسته کشورهای با توسعه انسانی پایین بوده است. در سال ۱۹۷۵ (۱۳۵۴)، به رده کشورهای با توسعه انسانی متوسط می پیوندد هر چند که در مرز کشورهای با توسعه انسانی پایین قرار دارد (گزارش توسعه انسانی، ۱۹۹۲، ۹۴). ایران در سال ۱۹۸۰ (۱۳۵۹)، نمره ۰/۵۹۰ را کسب و جایگاه متوسط خود را حفظ کرد اما رتبه جهانی آن معلوم نیست. در سال ۱۹۸۵ (۱۳۶۴) نمره ایران در شاخص های توسعه انسانی نزول کرد و از رده کشورهای متوسط به رده کشورهای با توسعه پایین سقوط کرد. در این سال ها، جنگ تحمیلی و تحریم ها و فشار نظام جهانی بر ایران، عامل عمده ای در سقوط شاخص های توسعه انسانی بوده است. اما

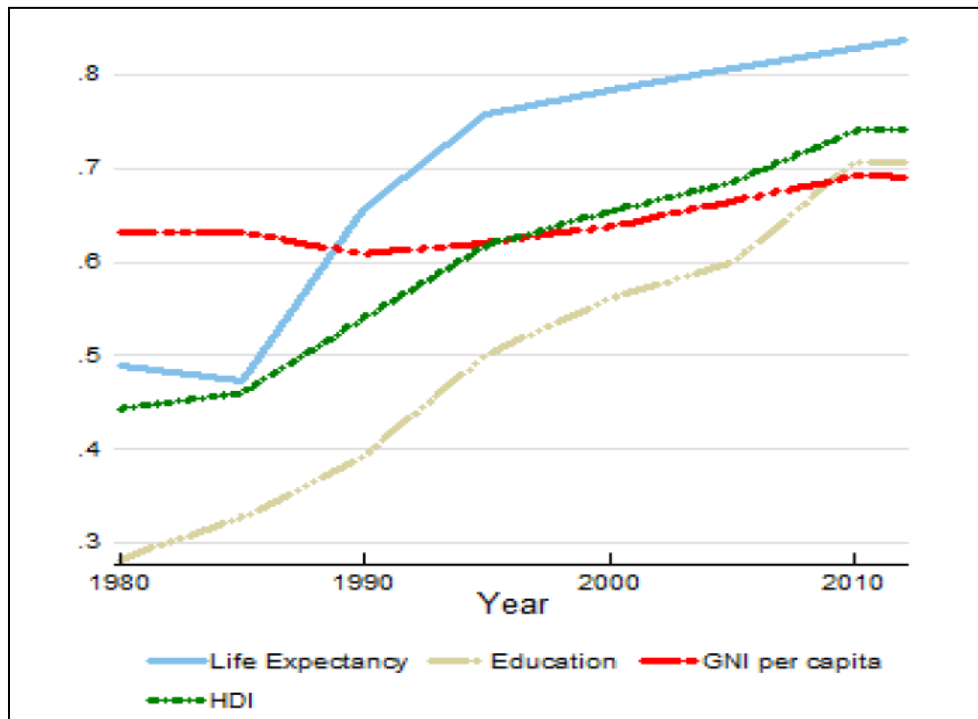
در سال ۱۹۹۰ (۱۳۶۹)، با پایان جنگ و برگشت به وضعیت عادی در سال پیش از آن، ایران به رده کشورهای متوسط برگشت و با نمره ۰/۵۶۷ به رتبه ۱۰۸ دست یافت. از سال ۱۹۹۵ (۱۳۷۴)، تا سال ۲۰۰۵ (۱۳۸۴) یعنی ۱۰ سال، ایران ۱۰ پله صعود کرد و به رتبه ۹۴ رسید. ایران اولین بار در سال ۲۰۱۰ (۱۳۸۹) با نمره ۰/۷۴۳ و رتبه ۸۷ به جرگه کشورهای با توسعه انسانی بالا پیوست و رتبه آن نسبت به سال ۲۰۰۵، یعنی در عرض ۵ سال، ۷ پله صعود کرد. از سال ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۴ ایران رشد خود را ادامه داد و ۱۲ پله صعود کرد.

- در سال ۲۰۱۵ جایگاه ایران باز هم بهبود یافت و از رتبه ۷۵ به رتبه ۶۹ ارتقاء پیدا کرد. ایران به نمره ۰/۷۶۶ دست پیدا کرد و کم کم به مرز کشورهای با توسعه انسانی بسیار بالا (نمره ۰/۸ به بالا) نزدیک شد. در این دو بند توضیح داده شد که ایران طی سال های گذشته، در شاخص های توسعه انسانی به ویژه گسترش آموزش و بهداشت به شدت موفق عمل کرده است. با این وجود باید نگران مسائلی بود که ممکن است باعث سقوط ایران در شاخص توسعه انسانی شود که در ادامه به آن ها اشاره می شود:

- یکی از مؤلفه های توسعه انسانی، سطح بهداشت است که با معیار میزان امید به زندگی سنجیده می شود. این شاخص برای ایران ۷۳ سال عنوان شده است که با کشورهای پیشرو در این حوزه حدود ۱۰ سال فاصله دارد. همچنین، نرخ باسوادی افراد ۱۵ سال به بالا برای ایران ۸۵ درصد است. اما درآمد سرانه ملی در ایران، معادل ۱۰/۱۶۴ دلار عنوان شده است که رقم مناسبی نیست. درآمد سرانه نروژ (رتبه نخست توسعه انسانی)، ۴۷/۵۵۷ دلار است و قطر با درآمد سرانه ۱۰۷/۷۲۱، بالاترین رتبه را در مؤلفه درآمد سرانه داراست.

- بنابراین بیشترین بهبود در وضعیت امید به زندگی رخ داده است و پس از آن وضعیت آموزش توسعه چشم گیری یافته است که نتیجه سرمایه گذاری های نظام در این حوزه است. اما «درآمد ملی ناخالص سرانه» در ایران وضعیتی مانند دو شاخص بهداشت و آموزش ندارند. در طول سال های پس از انقلاب اسلامی، به دلیل رویکرد محرومیت زدایی و سیاست های رفاهی و درآمدهای نفتی که دولت ها صرف بهبود وضعیت آموزش و بهداشت کرده اند، دو شاخص آموزش و بهداشت در کشور ارتقای بسیار مناسبی داشته است اما میزان بهبود درآمد سرانه رضایت بخش نبوده است. نمودار ۱ نشان می دهد که در سال ۲۰۱۰ امید به زندگی (نسبت به سال ۱۹۸۰) بسیار بالا رفته است و آموزش نیز توسعه پیدا کرده است اما درآمد ناخالص ملی رشد اندکی داشته است (مرکز تحقیقات استراتژیک، ۱۳۹۱). به عبارت دیگر، خلق ثروت و به تبع آن رشد درآمد سرانه افراد مناسب نبوده است.

نمودار ۱. تغییرات شاخص توسعه انسانی در ایران (۱۹۸۰ تا ۲۰۱۲)

با بروز مشکلات فزاینده برای دولت‌ها به جهت ادامه شرایط رکود اقتصادی و نامناسب بودن فضای کسب و کار، همچنین افزایش هزینه‌های آموزشی و بهداشتی، توان دولت برای صرف هزینه در بهداشت و آموزش نیز کاهش می‌یابد و رشد توسعه انسانی علاوه بر درآمد سرانه ممکن است در شاخص بهداشت و آموزش نیز متوقف شود.

۳. جایگاه منطقه ای ایران

در گزارش توسعه انسانی سال ۲۰۱۵، ایران در بین کشورهای منطقه رتبه ۸ را کسب کرده است. قطر با کسب نمره ۰.۸۵ در رتبه نخست منطقه قرار دارد. عربستان در رتبه دوم و امارات در رتبه سوم قرار دارند. بحرین، کویت، عمان و لبنان نیز پیش از ایران به ترتیب در رتبه‌های چهارم تا هفتم قرار گرفته‌اند. کشورهای ترکیه، آذربایجان، ترکمنستان نیز بعد از ایران قرار دارند. جدول ۳، جایگاه ایران در بین کشورهای منطقه را نشان می‌دهد.

جدول ۳: جایگاه ایران در توسعه انسانی در بین کشورهای منطقه در سال ۲۰۱۵

رتبه جهانی	رتبه منطقه	کشور	نمره	رتبه جهانی	رتبه منطقه	کشور	نمره
۸۰	۱۱	اردن	۰/۷۴۸	۳۲	۱	قطر	۰/۸۵۰
۸۵	۱۲	ارمنستان	۰/۷۳۳	۳۹	۲	عربستان	۰/۸۳۷
۱۰۹	۱۳	ترکمنستان	۰/۶۸۸	۴۱	۳	امارات	۰/۸۳۵
۱۱۴	۱۴	ازبکستان	۰/۶۷۵	۴۵	۴	بحرین	۰/۸۲۴
۱۲۱	۱۵	عراق	۰/۶۵۴	۴۸	۵	کویت	۰/۸۱۶
۱۲۹	۱۶	تاجیکستان	۰/۶۲۴	۵۲	۶	عمان	۰/۷۹۳
۱۳۰	۱۷	هند	۰/۶۰۹	۶۷	۷	لبنان	۰/۷۶۹
۱۳۴	۱۸	سوریه	۰/۵۹۴	۶۹	۸	ایران	۰/۷۶۶
۱۴۷	۱۹	پاکستان	۰/۵۳۸	۷۲	۹	ترکیه	۰/۷۶۱
۱۷۱	۲۰	افغانستان	۰/۴۶۵	۷۸	۱۰	آذربایجان	۰/۷۵۱

همانطور که جدول نشان می دهد، ۵ کشور اول در رده کشورهای با توسعه انسانی بالا قرار دارند و عمان نیز در مرز وارد شدن به این رده قرار دارد و لبنان با نمره ای بسیار نزدیک به ایران در جایگاه هفتم است. مشخص است که پنج کشور اول، به دلیل حجم بالای درآمد نفتی و جمعیت بسیار کمتر از ایران، حائز درآمد سرانه ناخالص بسیار بالاتری از ایران هستند و این مؤلفه به آن ها در جایگاه توسعه انسانی کمک کرده است. اما این کشورها در بخش های بهداشت و آموزش نیز جایگاه مناسبی دارند. وضعیت پایین تر ایران در درآمد سرانه، نقطه ضعف ایران در توسعه است و می تواند بر جایگاه ایران در منطقه اثر منفی بر جای بگذارد.

به هر حال، بر اساس چشم انداز ۱۴۰۴، ایران در منطقه باید رتبه بالایی در شاخص توسعه انسانی کسب کند. برای دستیابی به این جایگاه، در عین حالی که باید برای بهبود اقتصاد و رشد درآمد سرانه برنامه ریزی شود، باید برای کاهش فاصله و نابرابری اقتصادی و رفاهی در کشور نیز توجه داشت چرا که شاخص توسعه انسانی برحسب مقدار متوسط اعلام می شود و نابرابری های بهداشتی، آموزشی و درآمدی را نشان نمی دهد. به عبارت دیگر، این که همه مردم از همه اقشار اجتماعی و اقتصادی به چه میزان از توسعه بهره برده اند را نشان نمی دهد. در کشورهایی مثل سوئد و دانمارک که این شاخص بالاست، نابرابری نیز پایین است و این نشان می دهد که اکثریت مردم تا حد زیادی به یک اندازه از مواهب بهداشت، آموزش و درآمد بهره مند هستند. اما نمره خوب ایران در توسعه انسانی، نشان از برابری همه مردم از امکانات بهداشتی، آموزشی و درآمد نیست هر چند در این زمینه در همه بخش های

کشور برنامه ها و طرح های زیادی اجرا شده است. همچنین عدالت جنسیتی؛ این که مردان و زنان از حیث این شاخص چه تفاوتی دارند، بسیار مهم است. در ایران طول عمر یا امید به زندگی زنان به طور متوسط حدود ۲ تا ۳ سال بیشتر از مردان است و در زمینه آموزش و تحصیلات نیز شرایط آنان مساوی و حتی به نفع زنان است اما در زمینه درآمد و شغل فاصله زیادی وجود دارد و این وضعیت ناپایدار خواهد بود. همچنین شاخص توسعه انسانی علاوه بر فاصله طبقاتی و جنسیتی، فاصله منطقه ای بین استان ها و همچنین بین روستا و شهر را نیز نشان نمی دهد. در ایران برخی استان ها از شاخص توسعه یافتگی بالایی برخوردارند و حتی در رده جوامع با توسعه انسانی بالا (بالای ۰/۸) قرار می گیرند و برخی از استان ها در رده زیر ۰/۶ (توسعه انسانی پایین) قرار دارند. بنابراین برای دست یابی به رتبه های بهتر در توسعه انسانی، در عین حال که باید جهت بهبود اقتصاد و رشد درآمد سرانه برنامه ریزی شود، کاهش فاصله و نابرابری بهداشتی، آموزشی و درآمدی در بین بخش های مختلف نیز حیاتی است.

منابع

مرکز تحقیقات استراتژیک (۱۳۹۱) جایگاه ایران در گزارش توسعه انسانی سازمان ملل: سال ۲۰۱۱

United Nations Development Programme (UNDP), Human Development Report ۲۰۱۵: Work for Human Development.

United Nations Development Programme (UNDP), Human Development Report :۱۹۹۲, Oxford University Press